Atıf/ *Citation*
Soyadı, Adı. “Makale Adı.” *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi,* no. 2 (Yaz 2018): .-..

İSRÂİLİYYÂT KELİMESİNİN/ KAVRAMININ ANLAM ALANI VE TARİHİ SEYRİ

Ertuğrul DÖNER

Dr. Öğr. Üy., Tefsir ABD, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İlahiyat Fakültesi, Cukurova Üniversitesi,
Asst. Prof. Dr., Department of Tafsir, Basic Islamic Studies, Faculty of Theology, Cukurova University,
https://orcid.org/0000-0002-5657-9627
<ertugruldoner@hotmail.com>

Makale Türü: Hakemli Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: ….2018, Kabul Tarihi:….2018

Öz: Kur’an metni geçmiş peygamberler ve kavimlere dair birçok kıssa içerir. Kitab-ı Mukaddes’te ise bu peygamberlere ve kavimlere dair anlatılar çoğu zaman Kur’an’daki kıssalardan daha geniş ve ayrıntılı bir muhtevaya sahiptir. İslam öncesi dönemde Yahudilik ve Hıristiyanlığın yazılı kaynaklar yanında sözlü kültüre de sahip olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde başta Yahudilerle olmak üzere başka birtakım din ve kültürlerle kurulan yakın ilişkiler sebebiyle Müslümanların Ehl-i kitaptan öğrendikleri bilgi ve rivayet malzemesi İslam geleneğinde İsrâiliyyât kavramıyla ifade edilmiştir.

İsrâiliyyâtın başlangıç evresi son dönem çalışmalarda sahabe dönemiyle irtibatlandırılmakta ve özellikle tâbiûn devrinde tefsirde İsrâiliyyât malzemesinin yaygın biçimde kullanıldığı tespitinde bulunulmaktadır. Burada ilk iki Müslüman neslin Yahudi ve Hıristiyan kültürüne ait bilgi ve rivayet malzemesini tefsir alanında kullanmasının hangi gerekçelere dayandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun yanında İsrâiliyyât kelimesinin anlam hayatıyla ilgili incelemede bu kelimenin ilk defa zikredildiği kaynaklardan başlamak üzere erken dönemden günümüze kadar geniş bir literatür taraması yapılacak ve bu tarama kapsamında söz konusu terime yüklenen olumlu ya da olumsuz anlamların tarihsel eşikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Çünkü bu sürecin incelenmesi hem tefsir paradigmasının hem de tefsirde İsrâiliyyât algısının kırılma noktalarının az çok ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsrâiliyyât, Yahudilik, Hıristiyanlık, Tefsir, Rivayet,

THE LEXICAL FIELD AND HISTORY OF THE MEANING OF THE ISRAILIYYAT

Abstract: The Qur'anic text contains many words about previous prophets and peoples. In the Bible, the stories about these prophets and peoples often have a wider and more detailed content than the short stories in the Qur'an. It is known that Judaism and Christianity have written sources as well as verbal culture in the pre-Islamic period. In the Prophet and later periods, because of the close relations established with other religions and cultures, especially with Jews, the knowledge and narration material the Muslims learned by the Ahl al-Qitab was expressed in the Islamic tradition with the concept of Israil'lyyat.

The beginning phase of Israil'lyyat is connected with the Sahabe period in recent studies and it is determined that Israil'lyyat material is widely used in exegesis in the period of Tabi'un. In this study, it will be attempted to show the reasons for using the information and narrative material of the first two Muslim descendants derived from Jewish and Christian cultures in the field of exegesis. In order to start from the sources mentioned for the first time in the examination of the lexical field of Israil'lyyat, an extensive search will be done of the literature from the early period to the present day, and within this scope, the historical thresholds of the positive or negative meanings implied by this term will be determined. Because this process of examination will result both in the paradigm of tafsir and in the interpretation of İsrailiyyat's perception in tafsir.

Keywords: Israil'lyyat, Judaism, Christianity, Tafsir, Riwayah.

İSRÂİLİYYÂT KELİMESİNİN/KAVRAMININ ANLAM ALANI VE TARİHİ SEYRİ

İsrâiliyyât Kelimesinin Kökeni Meselesi

İsrâiliyyât, *isrâiliyye* (إسرائيلية) kelimesinin çoğulu olup terim olarak İsrâilî bir kaynaktan rivayet edilen kıssa veya hâdise anlamına gelir.[1] İsrâiliyye, kök itibariyle "İsrâîl"den (إسرائيل) türemiş bir kelimedir. İsrail ise Eski Ahit'te Hz. Yakub'un ismi veya lakabı olarak zikredilmiştir. Kur'an'ı Kerim'de Yahudiler birçok kez Hz. Yakub'a nispetle "Benî İsrâîl" (بني إسرائيل) (İsrailoğulları) şeklinde geçmiş, bu isim ve isimlendirme Eski Ahit'te "Bene (y) YIsrael" şeklinde ifade edilmiştir.[2]

Müslüman dilcilerin genel kabul ve kanaatine göre İbranicede "isrâ" kelimesi kul, "îl" kelimesi Allah anlamına gelir. "İsrâ" kelimesinin "Allah'ın seçtiği", "îl" kelimesinin "Allah" anlamına geldiği veya "İsrâ"nın "sağlam yapmak" ve "bağlamak" anlamlarına geldiği yönünde görüşler de zikredilir. Buna göre İsrâîl kelimesi, "Allah tarafından sağlam ve güçlü bir şekilde yaratılmış" gibi bir anlam içerir.[3]

Cevâlikî (ö. 540/1145) İsrâîl kelimesinin Arap diline Süryanice'den geçtiği yolunda bir görüşten söz etmiştir.[4] Muhibbî ise (ö. 1111/1699) bu kelimenin İbranice asıllı olduğunu kabul etmiş ve "Allah dostu", "Allah'ın kulu", "Allah adamı" manalarına geldiğini söylemiştir.[5] Müsteşrik Arthur Jeffery (ö. 1959) de İbranice kabul ettiği kelimenin köküne dair birtakım farklı yaklaşımlar bulunduğuna dikkat çekmiştir.[6] Kur'an kelimeleri üzerine kapsamlı bir çalışması

---

[1] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Dımeşk 1985, s. 19; Remzi Na'nâa, *el-İsrâiliyyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr*, Dımeşk-Beyrut 1970, s. 71; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 29.

[2] Yusuf Besalel, "Yisrael", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2002, III. 791; Ömer Faruk Harman, "İsrail (Benî İsrail)", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII. 194.

[3] Ebû Abdillah Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006, II. 7-8.

[4] Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlikî, *el-Muarreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemi alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, thk. F. Abdürrahim, Dımeşk 1990, s. 106-107.

[5] Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımeşkî el-Muhibbî, *Kasdü's-Sebîl fi'l-Lugati'l-Arabiyye mine'd-Dahîl*, thk. Osman Mahmûd Sinnî, Riyad 1994, s. 179; Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîrü'l-Kur'ân*, Beyrut 1995, I. 355; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1994, XIV. 383; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, s. 29; Na'nâa, *el-İsrâiliyyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr*, s. 72; Mustafa Ünver, *Tefsirde Öteki: Celâleyn'de İsrâiliyyat*, Sidre Yayınları, Samsun 2008, s. 34.

[6] Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân*, Leiden, Boston 2007, s. 61.

bulunan Mustafavî (ö. 2005) "İsrâîl" kelimesinin İbranicedeki anlamının Arapçadaki "esr" (أَسْر) kelimesine karşılık geldiğinden söz etmiş, buna göre İsrâîl, "Allah'ın denetim ve gözetim altında tuttuğu, kendisine bağlı kıldığı kimse" ve dolayısıyla Arapçadaki "Abdullah" kelimesine yakın bir anlam örgüsüne sahip olduğunu ifade etmiştir.[7]

Bazı müfessirler İsrâîl kelimesinin "gece yürüyüşü" anlamındaki *serâ* (سرى) kökünden türediğini belirtmişlerdir. Çünkü Hz. Yakub, kardeşi Esav'dan kaçarken gece yolculuğu yapmıştır.[8] Kurtubî (ö. 671/1273), Hz. Yakub'a İsrâîl adının verilmesini, onun Allah'a hicret ettiği vaktin bir gece vakti/yürüyüşüyle gerçekleşmiş olmasıyla ilişkilendirmiş ve bu sebeple ona İsrâîl adının verildiğini belirterek, İsrâîl adının "Allah'a gece vakti giden, yürüyen" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.[9]

Konuya Yahudi kaynakları açısından bakıldığında, Hz. Yakub'a İsrâîl adının verilmesi onun gece vakti yürüyüş yapmasından ziyade, aslında gece vakti bir adamla ya da mahiyeti tam olarak bilinemeyen bir varlıkla sabaha kadar güreşmesiyle ilgili olduğu söylenebilir.[10]

İsrâiliyyât'ın Terimleşme Süreci ve Anlam Alanı

İsrâiliyyât'ın tam olarak nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, terim olarak ilk ne zaman kullanılmaya başlandığı, ne anlama geldiği konusu başta İslam âlimleri olmak üzere birçok batılı araştırmacıyı meşgul etmiştir. Bu kelimenin sözlük anlamları üzerinde ciddi ihtilaflar bulunmamakla birlikte İsrâiliyyât teriminin başta İslam âlimleri olmak üzere şarkiyatçıların kullanımlarında oldukça müphem bir mahiyet arz etmesi, söz konusu terimin anlam ve aktarımlarında herkesin üzerinde ittifak edeceği bir tanım geliştirmeyi güçleştirmiştir.

---

[7] Allâme Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'ân*, Kahire-Beyrut 2009, I. 93.

[8] Jeffery, *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân*, s. 61; Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1997, I. 449.

[9] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II. 7.

[10] Tekvin 32/1-32. Nahum M. Sarna, Moses Aberbach, Haim Z'ew Hirschberg, "Jacob", *Encyclopaedia Judaica*, Macmillan, USA 2007, XI. 17-25. Benzer bir anlatım için bkz. Yusuf Besalel, "Yaakov (Avinu)", *Yahudilik Ansiklopedisi*, III. 757. Daha detaylı bir bilgi için bkz. Robert Winston, *Tanrının Öyküsü*, Say Yayınları, trc. Sinan Köseoğlu, İstanbul 2010.

İsrâiliyyât kelimesinin geçtiği ilk kaynaklardan biri Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) izafe edilen *Kitâbü'l-İsrâiliyyât* adlı eserdir. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Vehb b. Münebbih'in *Kitâbü'l-İsrâiliyyât* adlı bir eser sahibi olduğundan söz etmiş ve bu eserde kadim kültürlere ait haberlere yer verdiğine dikkat çekmiştir.[11] Bu bilgi ışığında, Vehb b. Münebbih'in hicri II. asrın başlarında yaşamış olduğu göz önüne alındığında İsrâiliyyât kelimesinin kullanımını tâbiûn dönemine kadar götürmek mümkündür. Ancak Khoury, İsrâiliyyât kelimesinin tarihi kaynaklarda Vehb b. Münebbih'le bağlantılı bir şekilde geçmediğini iddia etmiş, ayrıca Vehb'in *Kitâbü'l-İsrâiliyyât* adlı bir eser sahibi olduğuna dair sıhhatli bilgiler bulmanın zorluğuna dikkat çekmiştir.[12] Meir Jacob Kister'e (ö. 2010) göre ise İsrâiliyyât'a dair derlenen ilk eser İbn İshak'ın (ö. 151/768) çağdaşı Hammad b. Seleme'nin (ö. 167/784) *Ahbâru Benî İsrâîl*'idir. Fakat Kister bu esere dair pek bir bilgi vermemiştir.[13] İsrâiliyyât kelimesinin ilk kullanımlarına dair bazı örneklerde görüleceği üzere, Vehb b. Münebbih'e atfedilen eser günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, bazı İslam âlimleri tarafından bu eserin kullanıldığına ilişkin kayıtlar mevcuttur.

İsrâiliyyât teriminin ilk ortaya çıkışı Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *Murûcu'z-Zeheb* adlı eserindeki bir ibarenin kullanımında görülmektedir.[14] Mes'ûdî atın yaratılması ile ilgili rivayetleri vermeden önce, bu ve buna benzer haberlerin İsrailoğullarından gelen hikayelere dayandığını ifade etmiş, [15] ardından atın yaratılmasıyla ilgili rivayetler bağlamında ilim ve dirayet ehlinin genel olarak haberleri hangi ölçütler dahilinde kabul ve reddettiklerine ilişkin bilgilere yer vermiş, daha sonra atın yaratılmasıyla ilgili merviyyatın ameli gerektiren, keza işitenlerin

---

[11] Hacı Halife Mustafa b. Abdillah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. Muallim Rifat-Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1941, II. 1390; Na'nâa, *İsrâiliyyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr*, s. 185.

[12] Raif Georges Khoury, *Wahb b. Munabbih der Heidelberger Papyrus PSR heid Arab 23: leben und werk des dichters*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1972, s. 247-254.

[13] Meir Jacob Kister, "The Sirah Literature", *Arabic Literature to the End of The Umayyad Period*, Cambridge University, Cambridge 1983, s. 354.

[14] Roberto Tottoli, *Biblical Prophets in The Qur'ân and Muslim Literature*, Surrey: Curzen, 2002, s. 202.

[15] Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, ed. Charles Pellat, Beyrut 1970-1979, II. 370-371.

mutlaka doğru kabul etmesi gereken haberler kapsamında yer almadığını, bilakis gerçekliği mümkün haberler kapsamında İsrâilî haberler olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir.[16]

Mes'ûdî, İsrâiliyyât kelimesini her ne kadar teknik bir terim olarak kullanmamış görünse de, İsrâilî haberlerin içeriği, bu haberlere karşı mesafeli tavrı dikkate alındığında "İsrâiliyyât" kapsamında değerlendirdiği haberlere karşı bir farkındalık ve duyarlılık oluşturmaya çalıştığı açıktır. Dolayısıyla Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'indeki kullanım, İsrâiliyyât kelimesinin daha sonraki dönemlerde kazanacağı terimsel anlam için zemin teşkil edici bir ilk adım gibi değerlendirilebilir.

Makdisî (ö. 355/966) de İsrâilî haberler ve rivayetler karşısında mesafeli bir tavır takınmış ve bu tavrıyla çağdaşı Mes'ûdî ile benzer çizgide yer almıştır. Mesela, yeryüzünün yaratılışıyla ilgili hikâyeler bağlamında Makdisî, Müslüman kıssacılara ait kitaplarda çok sayıda problemli anlatının bulunduğunu söylemiş, Vehb b. Münebbih'in Hz. İsa'ya atfettiği bir rivayetle ilgili olarak da, "Bunlar avâm-ı nâsın sevdiği kıssalardır. Şayet bunlar Ehl-i kitabın uydurması veya kıssacıların tezviratı kabilinden olmayıp gerçekten sahihse, tümüyle temsil ve teşbih türündedir." demiş; [17] ancak söz konusu rivayetleri tanımlamada "İsrâiliyyât" kelimesini zikretmemiştir.

Tarihî süreçte İsrâiliyyât kelimesini kullanan âlimlerden bir diğeri de Gazâlî'dir (ö. 505/1111). Gazâlî *fi'l-isrâiliyyât*, *ruviye fi'l-isrâiliyyât*, *zekera ba'du'l-ulemâ fi'l-isrâiliyyât* gibi ifadelere yer vermiş; [18] fakat bu ifadelerle teknik bir terim olarak İsrâiliyyât hakkında müspet-menfi bir değerlendirme yapmaktan öte, bir rivayet türüne ve bunun menşeine işaret etmiştir. Benzer bir durum Gazâlî ile aynı çağda yaşayan Ebû Bekr Muhammed b. Velîd et-Turtûşî'nin (ö. 520/1126) *Sirâcü'l-Mülûk* adlı eserinde de mevcuttur.[19]

İsrâiliyyât hakkında çok belirgin denebilecek mesafeli tavır Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde

---

[16] Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, II. 371-372.

[17] Ebû Nasr Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Târîh*, Bağdat trs., II. 47, 50.

[18] Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Endenozya trs., IV. 34, 52, 277, 336, 352, 365.

[19] Ebû Bekr Muhammed Turtuşî, *Sirâcü'l-Mülûk*, Kahire 1994, s. 69, 715.

karşımıza çıkmaktadır. Birçok kez *ruviye fi'l-isrâiliyyât*, *fi'l-isrâiliyyât* gibi değer yükü hafif ifadeler kullanan İbnü'l-Arabî[20] Enbiya 21/77-78. ayetlerin tefsirinde, Allah'ın Kur'an'da zikrettiği geçmiş ümmetler, peygamberler, onların sözleri ve fiilleriyle ilgili ifadelerin en güzel ve en doğru anlatımlar olduğunu söylemiş, ardından "Bu kıssalar İsrâiliyyât'ta değiştirilmiş bir şekilde anlatılmış, asılsız eklemeler ya da asıl maksadı bozacak çıkarmalar yapılarak aktarılmıştır" şeklindeki normatif cümleleri eklemiştir. Ayrıca, Kasas 28/27-28. ayetler münasebetiyle rızası alınmadan kız çocuğunun evlendirilip evlendirilmeyeceği hususunda İmam Mâlik'in (ö. 179/795) görüşünü aktaran İbnü'l-Arabî kendi mezhep imamının bu ayetlerle ihticac/istidlal tarzıyla ilgili olarak, "Bu ayetle ihticacı, İmam Mâlik'in İsrâiliyyât'a güvendiğini/esas aldığını gösterir" demekle, [21] aslında bu malzemeye peşin güvenilirlik atfetmemek gerektiğini de ifade etmiştir. Buna göre İsrâiliyyât genel olarak problemli yahut en azından mevsukiyeti ispata muhtaç bir bilgi ve rivayet türüdür. Bu yüzden, Enbiya 21/77-78. ayetlerle ilgili aktarılan İsrâiliyât'ta olduğu gibi, diğer bütün İsrâiliyyât malzemesinde de Kur'an'ın zahirine uygun düşenler sahih, ters düşenler batıl, doğru ya da yanlış olduğunu tespit hususunda Kur'an'da açık beyan/hüküm bulunmayan rivayetler ise her iki ihtimale de açık kabul edilmelidir.[22]

Klasik dönemlerde İsrâiliyyât'ın menfi anlam içeriğiyle kullanıldığı bir diğer kaynak İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) *Kitâbü'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn* adlı eseridir. İbnü'l-Cevzî İsrâiliyyât kelimesini selefin kıssacılıktan hoşlanmadıklarına dair rivayetleri ele alırken kullanmıştır.[23]

Bütün bu kaynaklardaki veriler ışığında İsrâiliyyât kelimesinin menfi manada terimleşmesinde Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin önemli bir adım attığı söylenebilir.[24]

---

[20] Ebû Bekr Muhammed İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 2003, III. 40, 249.

[21] İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III. 506.

[22] İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III. 265.

[23] Roberto Tottoli, "İslamî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı", trc. Mesut Kaya, *Marife*, yıl: 10; sayı: 2 (2010), s. 205.

[24] İsmail Albayrak, *Qur'anic Narrative and Isra'iliyyat in Western Scholarship and in Classical Exegesis*, The University of Leeds Deparment of Theology and Religious Studies, 2000, s. 134.

İbn Teymiyye *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâil* adlı eserinde İsrâilî haberlerin sadece merfû mütevâtir nassla sabit olanlarına güvenmenin caiz olduğuna dikkat çekmiş ve İsrâilî rivayetlerin Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-653), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Mâlik b. Dînar (ö. 131/748), Muhammed b. İshâk (ö. 151/768) gibi Yahudi kaynaklı hikâye ve efsanelerden nakilde bulunan kimselere dayandığını belirtmiştir.[25]

İbn Teymiyye *Mukaddimetü't-Tefsîr* adlı risalesinde İsrâilî haberlerin nakledilmesi hususunda, Abdirrahman es-Suddî'nin (ö. 127/744) tefsirindeki rivayetleri genellikle İbn Mesud (ö. 32/652) ve İbn Abbas'tan (ö. 68/687) aktardığını, kimi zaman da bu sahâbîlerden Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaptan nakledilmesine izin verdiği türden rivayetler naklettiğini belirtmiş, ayrıca Abdullah b. Amr'ın (ö. 65/684) Yermük Savaşı'nda (15/636) Ehl-i kitaptan iki deve yükü hacminde kaynak elde ettiğine ve bu kaynaklardaki bilgileri nebevi ruhsata dayanarak naklettiğine değinmiştir.[26]

İsrâilî haberlerin itikat alanında değil, ancak iştişhad için kullanılabileceğini söyleyen İbn Teymiyye bu haberlerin genelde üç kısmında değerlendirilebileceği kanaatindedir: (1) Elimizde doğru olduklarına dair İslâmî bilgiler bulunan haberler. Bunlar sahih haberler türündendir. (2) Yalan ve asılsız oldukları elimizdeki delillerle bilinen haberler. (3) Sahih veya asılsız olduğuna dair bilgimiz bulunmayan haberler. Bunlara ne inanırız ne de yalanlarız. Yukarıda geçtiği üzere bunları nakletmek caizdir ve bu tür rivayetlerin çoğu dinî bir meseleyle ilgili faydası olmayan şeylerdir. İsrâilî haberlerde Ehl-i kitap âlimleri de ihtilafa düşmüş ve bu sebeple müfessirler aynı konuda çok farklı rivayetler nakletmişlerdir. Ashab-ı Kehf'in kaç kişi oldukları, isimleri, köpeklerinin rengi, Hz. Musa'nın asasının hangi ağaçtan yapıldığı, Allah'ın Hz. İbrahim için dirilttiği kuşların cinsi, İsrailoğulları içerisinde öldürülen kimseye dirilmesi için sığırın hangi uzvuyla vurulduğu, Allah'ın sesinin Hz. Musa'ya hangi ağaçtan geldiği gibi, Allah'ın Kur'an'ı Kerim'de

[25] Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâil*, Beyrut 1992, III. 383.

[26] Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Beyrut 2000, XIII. 163.

açıklamayıp kapalı bıraktığı ve açıklanmasında mükellef için dinî veya dünyevî hiçbir fayda bulunmayan hususlar bu kabildendir.[27]

İbn Teymiyye *İktidâu's-Sırâti'l-Müstakîm* adlı eserinde, Beyt-i Makdis'in faziletlerine dair aktarılan rivayetleri değerlendirirken bu rivayetlerin aslında Ehl-i kitap kaynaklı olduğunu söylemiş ve bu İsrâilî rivayetlerin büyük ölçüde Ka'b el-Ahbâr tarafından nakledildiğine dikkat çekmiştir. Daha sonra Muaviye'nin bir sözüne de atıf yaparak Şam muhitindeki Müslümanların Ka'b el-Ahbâr'dan çok sayıda İsrailiyyât öğrendiğini belirten İbn Teymiyye İslam ümmetinin tabiûn âlimlerinin rivayetlerini dahi kılı kırk yararak kabul etmelerine karşın Ka'b el-Ahbâr'dan gelen İsrâiliyyât'ı bu denli rahat bir şekilde nakletmelerini hayretle karşıladığından söz etmiştir. Oysaki Ka'b el-Ahbâr ile kendisinden bilgi aktardığı peygamberler arasında aşağı yukarı bin yılı aşkın bir zaman aralığı vardır. Üstelik bu bilgiler güvenilir raviler ve rivayet zincirleri vasıtasıyla da aktarılmamış, en nihayet eski Yahudi din adamlarına ait metinlerden nakilde bulunulmuştur. Allah Kur'an'da söz konusu din adamlarının tebdil ve tahrif yaptıklarını bildirmiştir. Şu halde bir Müslümanın sırf bu nakillere istinaden herhangi bir İsrâilî haberi doğru kabul etmesi nasıl mümkün olabilir? Bu konuda Müslümanların yapması gereken iş, bu tür haberleri ne peşinen doğru kabul etmek ve ne de-eğer elimizde asılsızlığını gösteren bir delil yoksa- tekzip etmektir. Hz. Peygamber bize böyle davranmamızı emretmiştir.[28]

İbn Teymiyye'nin İsrâiliyyât konusunda menfi tavır takınmasında Ehl-i hadis ve selef çizgisini takip etmesinin yanında yaşadığı döneme damgasını vuran Moğol istilası ve Haçlı seferleri gibi büyük hadiseler kuşkusuz etkili olmuştur. İbn Teymiyye'nin bu iki büyük felaketle ilgili kaygıları sadece siyasî değil, aynı zamanda dinî ve ilmî içeriklidir. İbn Teymiyye'nin dış saldırılardan Müslümanları koruma çabası kadar dinî kimliğin muhafazasına da önem verdiğini gösteren bir diğer husus, Haçlı seferlerinden sonra Şam diyarında zemin bulan Hıristiyan örf, âdet ve kültürünün Müslümanlar üzerinde az çok tesir

[27] İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XIII. 163-164.

[28] Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn İbn Teymiyye, *İktidâü's-Sırâti'l-Müstakîm*, Beyrut trs., II. 821-823.

bırakması üzerine bu konuda sürekli uyarıda bulunup fetvalar vermiş olmasıdır.[29]

İsrâiliyyât'a mesafeli duran âlimlerden biri de İbn Kesîr'dir (ö. 774/1373). Bu konuda hocası İbn Teymiyye'nin çizgisini takip ettiği anlaşılan İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinin mukaddimesinde İsrâilî haberlerden ancak Allah'ın kitabına ve peygamberin sünnetine ters düşmeyen ve Hz. Peygamber tarafından nakline izin verilen merviyyatın nakledilebileceğini söylemiştir ki bu kapsamdaki İsrâiliyyât ne doğrudan tasdik ne tekzip edilebilecek türdendir. İbn Kesîr'e göre nakline izin verilen İsrâiliyyât Kur'an'da kısa ve özlü biçimde anlatılan hususların tafsil edilmesine ya da müphem olan birtakım konuların açıklık kazanmasına katkı sağlar. Dahası bu tür İsrâilî rivayetler kendilerine gerçek manada ihtiyaç duyulduğundan veya delil sayıldığından değil, bir tür tezyinat malzemesi gibi kullanılır. Kuşkusuz temel dayanak ve referans Kur'an ve sünnettir.[30]

Buhârî'nin (ö. 256/870) Abdullah b. Amr b. Âs tarikiyle Hz. Peygamber'den naklettiği, "Bir ayet de olsa onu benden nakledin. İsrailoğulları'ndan da haberler nakledin. Bunda bir sakınca yoktur. Benden hadis nakledin; ancak bana yalan isnad etmeyin. Her kim kasıtlı olarak bana yalan isnad ederse, ateşteki yerini hazırlasın" hadisi[31] İbn Kesîr'e göre naklinde sakınca olmayan, aynı zamanda tasdik ve tekzip edilmesine ilişkin bir delil bulunmayan İsrâilî haberlerle ilgilidir. İslam dinindeki deliller İsrâiliyyat'ın bir kısmının doğru olduklarına şahitlik eder; fakat İslam'daki deliller ve haberler bu rivayetlerin kullanımına ihtiyaç hissettirmez. İslam dini açısından bâtıl hükmünde olan İsrâilî haberler ise en başından merdut olup nakli caiz değildir. Bu tarz rivayetler ancak inkar ve iptal maksadıyla nakledilebilir. İbn Kesîr'in ifadesiyle, "Her tür övgüye layık, noksanlıklardan münezzeh yüce Allah bizi Hz. Muhammed sayesinde diğer şeriatlara ve Kur'an'ı Kerim ile de diğer kitaplara muhtaç olmaktan kurtardığına göre İsrailoğulları'nın yalan, yanlış, uyduruk,

---

[29] Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, İstanbul 1999, XX. 392-393.

[30] Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cize 1998, I. 7.

[31] Buhârî, "Enbiya" 50.

muharref, değiştirilmiş haberlerine göz atacak ve bunları kullanacak değiliz."[32]

İbn Kesîr İsrâilî haberlerin nakledilmesi ve İslâmî kaynaklara girmesi konusunda öncü rolüne sahip olan Ka'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih gibi isimlerle ilgili dikkat çekici değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu bağlamda Ka'b el-Ahbâr'ın, Hz. Ömer (ö. 24/644) zamanında Müslüman olduğundan, Hz. Ömer'in huzurunda Ehl-i kitap kaynaklı bilgiler aktardığından söz eden İbn Kesîr Hz. Ömer'in, Ka'b'ın gönlünü İslam'a ısındırmak amacı ile onun anlattıklarına kulak verdiğine dikkat çekmiş, bu arada Ka'b el-Ahbâr'ın rivayetlerinde birçok yanlış bilginin bulunduğunu da belirtmiştir.[33]

İslam dünyasının Batı karşısında mağlup duruma düşmesinin sebepleri ve bu kötü durumdan çıkış yolları aranırken birçok Müslüman ilim ve fikir adamı mevcut durumu dinin aslî hüviyetini tarihî tecrübe içerisinde kaybetmesinin ve aynı zamanda temel dinî metinlerin (naslar) yanlış yorumlanmasının mukadder bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Buna göre ilk asırlardan sonra dine çeşitli hurafe ve bidatler sokulmuş, ulema arasında taklit zihniyeti yaygınlaşmış, nassların ve diğer aslî kaynakların yerine fakihler, kelamcılar ve müfessirlere ait şahsi görüş ve kanaatler önem kazanmış, tasavvuf ve tarikatlar halkı miskinleştirip tembelleştirmiş ve bütün bu sorunlar İslam dünyasının gerilemesi ve Ehl-i küfür karşısında mağlup/mahcup duruma düşmesi gibi bir sonuca müncer olmuştur. Bu kötü durumu iyiye tahvil etmek ve tarihin akışını yeniden müslümanların lehine çevirmek için hem saf İslam'a, yani Kur'an ve Sünnet ile Selef-i sâlihînin yoluna dönmek, hem de dinî düşünceyi ıslah etmek kaçınılmazdır. Gerileme ve çöküşün ana sebebi olarak zikredilen o günkü din anlayışı ve İslam'ın yaşanma şekline yönelik eleştiriler başta hurafelere, bâtıl inançlara, menkıbelere, İsrâiliyyât'a bulanmış bir din anlayışı olmak üzere, otoriter bir siyasi rejim, âtıl, hareketsiz, vurdumduymaz, gözü ahirete dönük bir toplumsal yapı, içtihat, irade yerine tevekkül ve sabrı öne çıkaran kaderci zihniyet ve şerhlere, haşiyelere boğulmuş bir ilim anlayışı ve kendini yeniden üretemeyen bir eğitim sistemi olarak gösterilmiştir. *Tarihî İslam* diye bir kategori ihdas edip bunun

[32] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I. 7-8.

[33] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I. 34-35.

karşısına *Gerçek İslam*'ı koymak ve hakiki dine tekrar ulaşmak için *kaynaklara dönüş* fikrini savunmanın gerekliliği ile İslam kültür ve medeniyetine ait birçok unsurun yeniden değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi ön plana çıkarılmıştır.[34] Kaynaklara dönüş fikrine dayalı bu yeni okuma sürecinde "tefsir, hadis, tarih ve tasavvuf külliyatlarında bulunan İsrâiliyyât tasfiye edilmelidir" düşüncesi hakim olmuştur.[35] Bu bağlamda daha çok ön plana çıkan isimler özellikle Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rıza'dır (ö. 1935).

Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın İsrâilî haberleri reddetme hususunda en dikkat çekici argümanlardan biri, özellikle mühtedi olarak görünen Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi Yahudi ve Farisî kökenli kişilerin saf ve sahih İslam'ı bozmak maksadıyla ürettikleri asılsız bilgiler ve haberlere karşı bilinç ve duyarlılık oluşturmak, bu tür bilgiler ve haberlerden uzak durmaktır. Abduh ve Rıza söz konusu kişilerin gerçekte ihtida edip İslam'ı benimsemedikleri kanaatindedir.[36] Benzer bir yaklaşım, İsrail devletinin kurulması ve Ortadoğuda ciddi çatışmaların yaşanması bağlamında Ebu Reyye'nin (ö. 1970) yaklaşımında kendisini göstermiştir ve o "İlk Siyonist Ka'b el-Ahbâr" adlı bir makale kaleme almıştır.[37] Öte yandan Ebû Reyye'nin Ka'b el-Ahbâr hakkındaki iddiaları kadim Yahudi-Müslüman ilişkileri, İsrâiliyyât ile çağdaş siyonizm ve Filistin meselesi arasında bir bağlantı kurduğu, bu bağlantının nüzul dönemindeki Medine Yahudileriyle Filistin'deki çağdaş siyonist Yahudileri bir nevi özdeş kılmak gibi bir sonuç doğurmuş, dolayısıyla İsrâiliyyât, Arap-İsrail anlaşmazlığına Müslümanlar açısından tepki koymanın adı olmuştur.[38]

---

[34] İsmail Kara, "Türkiye'de Din ve Modernleşme (Modernleşme Teşebbüslerinin Dinîleşmesi)-Metodolojik Temel Problemler-", *Modernleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul 2000, s. 193-194.

[35] Tottoli, *Biblical Prophets in The Qur'ân and Muslim Literature*, s. 176.

[36] Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut 1999, IX. 39.

[37] G. H. A. Juynboll, *The Authenticity of the Tradition Literature, Discussion in Modern Egypt*, Leiden 1969, s. 122; Tottoli, *Biblical Prophets in the Qur'ân and Muslim Literature*, s. 181-182.

[38] Ronald L. Nettler, "Early Islam, Modern Islam and Judaism: The Isra'iliyyat in Modern Islamic Thought", *Studies in Muslim-Jewish Relations: Muslim-Jewish Encounters; Intellectual Traditions and Modern Polities*, Oxford: Harwood Academic Publications, 1998, s. 11-12.

Modern dönemde İsrâiliyyât üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak benzer yaklaşımlara yer verilmiş, yukarıda aktardığımız bilgiler bağlamında karşıt bir yaklaşımla kavram tanımlamasına gidilmiştir. Remzi Na'nâa'ya göre İsrâiliyyât esas itibariyle İslam tefsir literatüründeki Yahudi anlatılarını ifade etmekle birlikte, hem Yahudi hem de Hıristiyan kültürünün tefsir kaynaklarındaki yansımaları için kullanılan bir terimdir.[39] Benzer şekilde Abdullah Aydemir'e göre de bu terim her ne kadar tefsire girmiş Yahudi kültürünü ifade ediyor olsa da bunda bir inhisar düşünülemez. İslam'a ve özellikle tefsire girmiş Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine gerek aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e ve onun muâsırları olan sahabe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber İsrâiliyyât kapsamında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla İsrâiliyyât İslam'a yabancı olan her şeyi içerir.[40] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin konuyla ilgili değerlendirmeleri de aynı minvaldedir. Her ne kadar İsrâiliyyât denince ilk nazarda Yahudi kaynaklarından menkul rivayet malzemesi anlaşılsa da tefsir ve hadis âlimleri bu kelimeyi Yahudi kültürüne ait rivayet malzemesinden daha kapsamlı bir manada kullanmışlardır. Öyle ki Zehebî'ye göre bazı müfessirler İsrâiliyyât'ın anlam ve kapsam çerçevesini daha da genişletmiş, Yahudiler ile diğer İslam düşmanlarınca tefsir ve hadis kaynaklarına sokulan asılsız haberleri de bu kapsamda mütalaa etmişlerdir. Zira bunlar, tıpkı Garanik ve Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş'la evlilik kıssası gibi, Müslümanların sahih dinî inançlarını zedelemek gibi kötü niyetlerle İslam düşmanları tarafından uydurulmuş rivayetlerdir.[41]

Buraya kadar aktarılan görüşlere benzer şekilde İsmail Albayrak ve Özcan Hıdır gibi araştırmacılar da İsrâiliyyât'ın kapsamına Yahudilerin dinî literatürleri ve efsanelerindeki unsurlar ile Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve diğer Yakındoğu kültürlerindeki folklorik unsurların girdiğini, dolayısıyla İslam tefsir literatürüne giren tüm yabancı unsurların İsrâiliyyât kapsamında değerlendirilmesi

[39] Na'nâa, *el-İsrâiliyyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr*, s. 73.

[40] Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, s. 29.

[41] Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, s. 19-20.

gerektiğini belirtmişlerdir.[42] Fakat şunu da ilave etmek gerekir ki bu son iki çalışma hem konuya yaklaşım hem de konunun işlenişi ve kaynakları açısından daha yetkin bir karakteri haizdir.

Sonuç

İslam'ın erken dönemlerinde Müslümanın dünya görüşünü şekillendiren ve aynı zamanda hayat tecrübesine yön veren, dolayısıyla suje ile obje arasındaki ilişkinin bir ürünü olmanın çok ötesinde pratik hayata akseden bir kavramsal içeriğe sahiptir. Bu anlamda ilim tıpkı vahiy ve sadık haber gibi, temelde sema/işitme yoluyla elde edilir. Oysa modern dünyada bilgi, işitmekle değil, görmek ve aynı zamanda doğruluk ve yanlışlığı akıl ve bilimsel tekniklerle test edilmek suretiyle kabul veya reddedilen bir şeydir. Üstelik modern bilgi kuramı ontolojiden öte epistemolojiyle ilgilidir. Bu sebeple İsrâiliyyât'ın bilgi değerini Batı dünyasında Aydınlanma sonrasında ortaya çıkan ve esas itibariyle natüralizm, rasyonalizm ve pozitivizm gibi düşünce ekollerine dayanan modern bilgi kuramından hareketle tayin ve takdir etmek en iyimser ifadeyle anakronistik bir yaklaşımın göstergesidir.

Kanaatimizce Kur'an tefsirini İsrâiliyyâttan tamamen soyutlanmış bir açıklama faaliyetine dönüştürme teklifi aslında İslam tefsir mirasını önemli ölçüde imha etmeyi önermekle eşdeğerdir. Çünkü tefsir her şeyden önce ve özellikle nakil/ rivayet demektir. Bu açıdan bakıldığında, tefsirde İsrâiliyyâta yer verilip verilmemesini tartışmak yerine bunun lüzumundan söz etmek gerekir. Bu bağlamda İsrâiliyyâtı vahiy zincirinin son halkası olan Kur'an ile Yahudilik ve Hıristiyan geleneklere ait diğer kutsal kitaplar arasındaki metinlerarası ilişkiyi daha belirgin kılma ve özellikle Kur'an kıssalarındaki müphemlikleri açıklığa kavuşturma imkânı olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynakça

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, Dımeşk 2001.

[42] Albayrak, *Qur'anic Narrative and Isra'iliyyat in Western Scholarship and in Classical Exegesis*, s. 121-122; Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s. 23.

Albayrak, İsmail, *Qur'anic Narrative and Isra'iliyyat in Western Scholarship and in Classical Exegesis*, The University of Leeds Deparment of Theology and Religious Studies, 2000.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

Besalel, Yusuf, "YIsrael", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2002.

Cevâlikî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muarreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemi alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, thk. F. Abdürrahim, Dımeşk 1990.

Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Endenozya trs.

Harman, Ömer Faruk, "İsrail (Benî İsrail) ", *DİA*, İstanbul 2001.

Hıdır, Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1997.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cize 1998.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1994.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn, *İktidâü's-Sırâti'l-Müstakîm*, Beyrut trs.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn, *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâil*, Beyrut 1992.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Beyrut 2000.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 2003.

Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân*, Leiden, Boston 2007.

Juynboll, G. H. A., *The Authenticity of the Tradition Literature, Discussion in Modern Egypt*, Leiden 1969.

Kara, İsmail, "Türkiye'de Din ve Modernleşme (Modernleşme Teşebbüslerinin Dinîleşmesi)-Metodolojik Temel Problemler-",

Modernleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul 2000.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillah, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. Muallim Rifat-Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1941.

Khoury, Raif Georges, *Wahb b. Munabbih der Heidelberger Papyrus PSR heid Arab 23: leben und werk des dichters*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1972.

Kister, Meir Jacob, "The Sirah Literature", *Arabic Literature to the End of The Umayyad Period*, Cambridge University, Cambridge 1983.

Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, İstanbul 1999.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut 2006.

Makdisî, Ebû Nasr Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târîh*, Bağdat trs.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, ed. Charles Pellat, Beyrut 1970-1979.

Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımeşkî, *Kasdü's-Sebîl fi'l-Lugati'l-Arabiyye mine'd-Dahîl*, thk. Osman Mahmûd Sinnî, Riyad 1994.

Mustafavî, Allâme Hasan, *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'ân*, Kahire-Beyrut 2009.

Na'nâa, Remzi, *el-İsrâiliyyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr*, Dımeşk-Beyrut 1970.

Nettler, "Ronald L., Early Islam, Modern Islam and Judaism: The Isra'iliyyat in Modern Islamic Thought", *Studies in Muslim-Jewish Relations: Muslim-Jewish Encounters; Intellectual Traditions and Modern Polities*, Oxford: Harwood Academic Publications, 1998.

Rıza, Reşid, *Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut 1999.

Sarna, Nahum M.-Aberbach, Moses-Hirschberg, Haim Z'ew, "Jacob", *Encyclopaedia Judaica*, Macmillan, USA 2007.

Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîrü'l-Kur'ân*, Beyrut 1995.

Tottoli, Roberto, "İslamî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı", trc. Mesut Kaya, *Marife*, yıl: 10; sayı: 2 (2010).

Tottoli, Roberto, *Biblical Prophets in The Qur'ân and Muslim Literature*, Surrey: Curzen, 2002.

Turtuşî, Ebû Bekr Muhammed, *Sirâcü'l-Mülûk*, Kahire 1994.

Ünver, Mustafa, *Tefsirde Öteki: Celâleyn'de İsrâiliyyat*, Sidre Yayınları, Samsun 2008.

Winston, Robert, *Tanrının Öyküsü*, Say Yayınları, trc. Sinan Köseoğlu, İstanbul 2010.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Dımeşk 1985.